

ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ ΘΕΩΡΙΑΣ
ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΗΘΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ*

Υ Π Ο
ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ
Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Ἡ ὑπὸ τῆς Ὁρθοδόξου Ἀγωγῆς ἐπιδιωκομένη διάπλασις ἠθικῶν προσωπικοτήτων πρέπει νὰ στηρίζεται ἀφ' ἑνὸς εἰς κατανόησιν τῆς οὐσίας τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν, ἀφ' ἑτέρου εἰς τὴν ἐν ὀρθοδόξῳ πνεύματι θρησκευτικῆν θεμελίωσιν αὐτῶν, τρίτον εἰς ὑπόδειξιν τῶν ἀτελειῶν τῆς ἄνευ Θεοῦ Ἠθικῆς καὶ τέταρτον εἰς τὴν ἐπισημάνσιν πρακτικῶν τινῶν κατευθύνσεων πρὸς καλλιέργειαν τοῦ ὀρθοδόξου χριστιανικοῦ ἕθους.

1. Ἡ οὐσία τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν οὐσίαν τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν, πρέπει νὰ γίνῃ κατανοητὸν ὅτι αὐταὶ ἐξ ἐπόψεως φιλοσοφικῆς πρέπει νὰ κατανοῶνται οὐχὶ τόσο ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τῆς λεγομένης Ὀντολογικῆς Ἠθικῆς ἢ ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τῆς λεγομένης Ἠθικῆς τοῦ Δέοντος, ὅσον πρὸ πάντων ὑπὸ τὸ πρῶσιμα τῆς «περσοναλιστικῆς» Ἀξιολογικῆς Ἠθικῆς.

---

* Διὰ τὰ ἐπὶ μέρους σημεῖα τῆς μελέτης ἔχομεν βιβλιογραφικὰς παραπομπὰς εἰς τὰς ὑποσημειώσεις. Ἐκ τῆς ἐπὶ τοῦ θέματος γενικωτέρας βιβλιογραφίας σημειοῦμεν κατ' ἐκλογὴν τὰ ἑξῆς: D. B o n h o e f f e r, Ethik, 1949, München 1966. — J. G r ü n d e l, Wandelbares und Unwandelbares in der Moralthologie, Düsseldorf 1967. — J. M. G u s t a f s o n, Christ and the Moral Life, New York 1968. — B. H ä r i n g, Toward a Christian Moral Theology, Notre Dame 1966. — B. H ä r i n g, Personalismus in Philosophie und Theologie, München 1968. — D. J. B. H a w k i n s, Christian Morality, London 1966. — J. H e s s e n, Ethik-Grundzüge einer personalistischen Wertethik, Leiden 1954. — R. D. v. H i l d e b r a n d, Christliche Ethik, 1959. — R. L a u t h, Ethik, 1969. — J. L e c l e r c q, Christliche Lebensgestaltung, τόμ. 1-3, Luzern 1956 ἑξ. — P. L. L e h m a n n, Ethics in a Christian Context, New York 1963. — J. M a r i t a i n, La philosophie morale, Paris 1960. — R. N i e b u h r, An interpretation of Christian Ethics, New York 1935. — J. P i e p e r, Die Wirklichkeit und das Gute, München 1956. — P. R a m s a y, Basic Christian Ethics, New York 1952. — K. S c h a l l e r, Prolegomena zu einer Theorie der sittlichen Erziehung, ἐν Studien zur systematischen Pädagogik, 1969. — F. T i l l m a n n (ἐκδ.), Handbuch der Katholischen Sittenlehre, τόμ. 1-5, Düsseldorf 1947-1953.

Ἡ ἀριστοτελίζουσα σχολαστικὴ Ὀντολογικὴ Ἠθικὴ, ὀρμωμένη ἐκ τῆς ταυτίσεως τῆς ὄντολογικῆς καὶ τῆς ἀξιολογικῆς σφαίρας, διακηρύττει ὅτι «πᾶν ὄν εἶναι ἀγαθόν» («omne ens est bonum»), ὅτι ἡ πραγματικότης εἶναι τὸ θεμέλιον τῶν ἠθικῶν κανόνων καὶ ὅτι τὸ ἠθικὸν δέον ἀπορρέει ἐκ τοῦ εἶναι. Κατὰ τὸν J. Pieper, «πᾶς ὅστις θέλει νὰ γνωρίζῃ καὶ νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθόν, πρέπει νὰ κατευθύνῃ τὸ βλέμμα του πρὸς τὸν ἀντικειμενικὸν κόσμον τοῦ εἶναι· οὐχὶ πρὸς τὸ ἴδιον ᾿φρόνημα᾿, οὐχὶ πρὸς τὴν ᾿συνείδησιν᾿, οὐχὶ πρὸς τὰς ᾿ἀξίας᾿, οὐχὶ πρὸς αὐτοδυνάμως τεθειμένα ᾿ιδεώδη᾿ καὶ ᾿πρότυπα᾿. Πρέπει... νὰ στρέψῃ τὸ βλέμμα πρὸς τὴν πραγματικότητα»¹.

Πρὸς τὴν Ἠθικὴν ταύτην, ἥτις παραγνωρίζει τὴν δυνατότητα καὶ ὄντολογικὴν πραγματικότητα τοῦ ἠθικῶς κακοῦ², ἀντιτίθενται αἱ διάφοροι μορφαὶ τῆς Καντιανῆς καὶ Νεοκαντιανῆς Ἠθικῆς τοῦ Δέοντος, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ Ἠθικὸν Δέον δὲν ἐκπηγάξει ἐκ τοῦ εἶναι, ἀλλ᾿ ἴσταται ἐναντι αὐτοῦ ὡς ἰδεώδης ἀπαίτησις. Τὸ ἠθικῶς ἀγαθὸν ταυτίζεται πρὸς τὸ ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως προβαλλόμενον δεοντολογικὸν ἠθικὸν αἴτημα. Ὁ ὕψιστος κανὼν τῆς ἠθικότητος ταυτίζεται πρὸς τὴν κατηγορικὴν προστακτικὴν τοῦ Κάντ, κατὰ τὴν ὁποίαν πρέπει τις νὰ πράττῃ οὕτως, ὥστε τὰ αἰτήματα τῆς βουλήσεώς του νὰ δύνανται νὰ ἰσχύουν ὡς ἀρχαὶ μιᾶς καθολικῶς ἰσχυοῦσης ἠθικῆς νομοθεσίας³.

Ἡ Καντιανὴ Ἠθικὴ ἔχει μὲν τὸ πλεονέκτημα ὅτι στρέφεται ἐναντίον τοῦ ἠθικοῦ εὐδαιμονισμοῦ, ἀλλ᾿ εἶναι καθαρῶς «φορμαλιστικὴ» ἠθικὴ. Ὁμιλεῖ μὲν περὶ τῆς συναρτωμένης πρὸς τὴν βούλησιν μορφῆς τοῦ ἠθικοῦ Δέοντος, ἀλλ᾿ οὐδὲν λέγει περὶ τοῦ συγκεκριμένου περιεχομένου αὐτοῦ. Δι᾿ αὐτὸ γίνεται ὅλον ἐν καὶ περισσότερον κατανοητόν, ὅτι αἱ ρίζαι τῆς ἠθικῆς ζωῆς πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν «οὐχὶ εἰς τὴν ἀπλὴν μορφήν, ἀλλ᾿ εἰς τὴν ὕλην τῆς βουλήσεως...», εἰς τὰ ἰδεώδη ἀγαθὰ ἢ εἰς τὰς ἀξίας⁴.

Σήμερον ἡ Φιλοσοφικὴ Ἠθικὴ ἔχει προχωρήσει πέρα τοῦ Σχολαστικισμοῦ καὶ τοῦ Καντιανισμοῦ ἢ Νεοκαντιανισμοῦ πρὸς τὴν ὑπὸ τῆς φαινομενολογικῆς σχολῆς χαραχθεῖσαν κατευθύνσιν τῆς Ἀξιολογικῆς Ἠθικῆς, ἥτις

1. J. Pieper, μν. ἔ.; σελ. 13. Ὁ J. Pieper στηρίζεται ἐπὶ τοῦ βιβλίου: M. Wittmann, Die moderne Wertethik, Münster 1940. Πρβλ. J. Hessen, μν. ἔ., σελ. 4 ἔξ.

2. Περισσότερα σχετικῶς ἰδὲ ἐν Εὐαγγ. Θεοδώρου, Ἐγχειρίδιον Φιλοσοφίας, τεύχος Α', ἐν Θεσσαλονίκῃ 1967, σελ. 89.

3. Περισσότερα ἰδὲ εἰς τὸ γνωστὸν ἔργον τοῦ Immanuel Kant «Kritik der praktischen Vernunft», 1788. Πρβλ. J. Hessen, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 8 ἔξ.

4. C. Stumpf, Vom ethischen Skeptizismus, Leipzig 1909, σελ. 18. Πρβλ. H. Driesch, Die sittliche Tat, Leipzig 1927, σ. 29, H. Nothl, Die sittlichen Grunderfahrungen, Frankfurt a. M. 1947, σ. 104. J. Hessen, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 10.

ἐθεμελιώθη ὑπὸ τοῦ F. Brentano⁵ καὶ διεμορφώθη περαιτέρω ὑπὸ τῶν M. Scheler⁶ καὶ N. Hartmann⁷ καὶ ἐπι ἐπὶ τὸ χριστιανικώτερον ὑπὸ τοῦ Joh. Hessen⁸. Κατὰ τὴν Ἀξιολογικὴν Ἠθικὴν οἱ ἠθικοὶ κανόνες δὲν εἶναι τι ἀπλῶς μορφολογικόν, ἀλλὰ ὑποδεικνύουν ὕλην καὶ περιεχόμενον. Τὸ Δέον δὲν εἶναι τὸ ἔσχατον, ἀλλὰ τὸ πρὸ τοῦ ἔσχατου. Τὸ ἔσχατον εἶναι αἱ θεμελιούσαι τὸ Δέον ἀξίαι. Ἡ τάξις τῶν ἀξιῶν αὐτῶν, ὡς θὰ ἔλεγεν ὁ Pascal, δὲν εἶναι «ordre de la raison» («τάξις τοῦ λογικοῦ»), ἀλλ' «ordre du coeur», («τάξις τῆς καρδίας»). Αἱ ἀξίαι γίνονται ἀντιληπτὰ δι' ἰδιαίτερων ἐνεργειῶν τοῦ πνεύματος. Δὲν πρόκειται περὶ διανοητικῶν ἐνεργειῶν, καθ' ὅσον ἡ νόησις εἶναι τόσον τυφλὴ διὰ τὰς ἀξίας, ὅσον τὸ οὖς διὰ τὰ χρώματα καὶ ὁ ὀφθαλμὸς διὰ τοὺς ἀκουστικὸς τόνους. Εἰς τὴν κατανόησιν τῶν ἀξιῶν λαμβάνει μέρος ἡ ὅλη προσωπικότης διὰ τοῦ ἀξιολογικοῦ συναισθήματος⁹.

Αἱ ἠθικαὶ ἀξίαι ἔχουν τὰ ἐξῆς οὐσιώδη γνωρίσματα: 1) Εἶναι «ἀξίαι», τῶν ὁποίων οἱ φορεῖς οὐδέποτε δύνανται νὰ εἶναι πράγματα, ἀλλὰ μόνον π ρ ὁ σ ω π α. Μόνον πνευματικὰ ὄντα δύνανται νὰ πραγματοποιήσουν τὰς ἠθικὰς ἀξίας. 2) Αἱ ἠθικαὶ ἀξίαι ἀγκυροβολοῦν πάντοτε εἰς πραγματικὸς φορεῖς. 3) Αἱ ἠθικαὶ ἀξίαι ἔχουν τὸν χαρακτήρα ἀπολύτων δεοντολογικῶν ἀπαιτήσεων. Ἐν ἀπόλυτον «ὀφείλεις» ἐκπορεύεται ἐξ αὐτῶν, ἀπαιτουσῶν ἐπιτακτικῶς ἐκ τοῦ ἀνθρώπου πραγματοποίησιν. 4) Αἱ ἠθικαὶ ἀξίαι ἀπευθύνονται εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους, ἐγγείρουσαι τὴν ἀξίωσιν τῆς καθολικότητος. 5) Αἱ ἠθικαὶ ἀξίαι προβάλλονται ὡς κριτήριον δι' ὀλόκληρον τὴν ζωὴν μας. Ἡ ὅλη ζωὴ μας ἴσταται ὑπὸ τὴν ἀπαιτησίν των. Εἰς τὴν ζωὴν δὲν πρέπει νὰ γίνηται τι, ὅπερ ἀντιτίθεται εἰς αὐτάς. Αἱ ἠθικαὶ ἀξίαι ἀπευθύνονται εἰς τὴν ὁλότητα τῆς ζωῆς. 6) Τὸ ἠθικῶς Ἀγαθὸν εἶναι μορφο-

5. F. Brentano, Vom Ursprung der sittlichen Erkenntnis, 1889, ²1921.

6. M. Scheler, Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik, Halle 1916.

7. N. Hartmann, Ethik, 1936.

8. J. Hessen, μν. ξ.

9. Εὐ α γ γ. Θεοδώρου, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 79. Γενικώτερα περὶ τῶν ἀξιῶν ἰδὲ ἐν τοῖς ἐξῆς: Ν. Ἰ. Λούβαρι, Ἀξία, ἐν Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκυκλ., τόμ. 5, σελ. 39-40. Γρηγ. Παπαμιχαήλ, Ἡ Τριάς τῶν ὑψίστων ἀξιῶν τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ ἀπὸ τῆς χριστιανικῆς σκοπιᾶς, ἐν Ἀθήναις 1946. Εὐ α γ γ. Θεοδώρου, Ἡ φιλοσοφία τῶν ἀξιῶν, περ. «Ἐκκλησία», ἔτος 1961. Τοῦ αὐτοῦ, Ἀξία, ἐν Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκυκλ., συμπληρ. τόμ. Α', σ. 592-593. Τοῦ αὐτοῦ, Ἐγχειρίδιον Φιλοσοφίας, σ. 63 ἐξ. Joh. Hessen, Der Sinn des Lebens — Τὸ νόημα τῆς ζωῆς, μτφρ. Εὐ α γ γ. Θεοδώρου, ἐν Ἀθήναις 1954, σ. 31 ἐξ. Joh. Hessen, Wertlehre, München 1948. Edgar Brighman, The spiritual life, New York 1942. Τοῦ Ἰδίου, Nature and value, New York 1946. R. B. Perry, Realms of value, Cambridge, Massachusetts 1954. J. N. Fiddlay, Values and Intentions. A study in value theory and philosophy of mind, London 1961.

λογικὸν ἀγαθόν, μολονότι περικλείει ἐν πλῆθος ἀξιολογικῶν περιεχομένων. Ἦδη ὁ ἅγιος Αὐγουστίνος ἀντελήφθη τοῦτο ὀρθῶς ὅταν ἐχαρακτήρισε τὴν ἀρετὴν ὡς «ordo amoris». Κατὰ ταῦτα τὸ ἠθικῶς Ἀγαθὸν σημαίνει τὴν ὀρθὴν τάξιν εἰς τὴν ζωὴν μας, εἰς τὰς ἀξιολογικὰς στάσεις μας. Πρόκειται περὶ τῆς ἰδίας σκέψεως, τὴν ὁποίαν ἐκφράζει ὁ Fr. Brentano, ὅταν οὗτος ὀρίζει τὸ Ἀγαθὸν ὡς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀγαπᾶται διὰ τῆς «ὀρθῆς ἀγάπης»¹⁰. Τὸ αὐτὸ νόημα ἔχει ὁ οὐσιώδης προσδιορισμὸς τοῦ ἠθικῶς Ἀγαθοῦ εἰς τὴν φαινομενολογικὴν ἀξιολογικὴν Ἠθικὴν: τὸ Ἀγαθὸν συνίσταται εἰς τὴν ἐκάστοτε προτίμησιν τῆς ἀνωτέρας ἀξίας ἐναντι τῆς κατωτέρας¹¹.

Τὸ ὅτι δὲ ὡς ἠθικῶς Ἀγαθὸν δέον νὰ θεωρῆται ἢ ὑποταγὴ τῶν κατωτέρων ἀξιῶν εἰς τὰς ἀνωτέρας, ἐξηγεῖ διατὶ «ἡ ἀρεταλογία» τείνει νὰ ἀντικατασταθῇ σήμερον διὰ τῆς «μορφωτικῆς ἀξιολογίας». «Τὸ λογικὸν σχῆμα καὶ ἡ ὀρολογία τῶν ἀξιῶν ἔρχεται οἰκειότερα εἰς τὴν σημερινὴν ἐπιστημονικὴν συνείδησιν»¹².

Ὅθεν τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἠθους συνίσταται κυρίως εἰς τὴν συμφωνίαν τῆς ὑποκειμενικῆς βουλευτικῆς ἐνεργείας πρὸς τὴν ἱεραρχικὴν τάξιν τῶν ἀξιῶν, κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ κατώτεροι ἀξίαι πρέπει νὰ καταφάσκωνται καὶ πραγματοποιῶνται πρὸς χάριν τῶν ἀνωτέρων, ὑποτασσόμεναι εἰς αὐτάς. Τοιοῦτοτρόπως αἱ ὕλκαι καὶ οἰκονομικαὶ ἀξίαι πρέπει νὰ ὑποτάσσωνται εἰς τὰς βιολογικὰς, αὗται δὲ ὡς καὶ ἐκεῖνοι εἰς τὰς ἀνωτέρας πνευματικὰς, αἱ ὁποῖαι ὡσαύτως, ὡς καὶ αἱ κατώτεροι, πρέπει νὰ διαποτίζωνται ὑπὸ τῶν θρησκευτικῶν σκοπῶν καὶ νὰ τείνουν πρὸς τὴν ὑπ' αὐτῶν διαμόρφωσιν τῆς ἀτομικῆς, κοινωνικῆς καὶ πολιτιστικῆς ζωῆς. Μόνον τοιοῦτοτρόπως ἐξασφαλίζεται ἡ ἀρμονικὴ συνανάπτυξις τῶν ἀξιῶν, διότι «ἡ ἀρμονικὴ σύνθεσις αὐτῶν εἰς ἓν ὅλον δὲν εἶναι δυνατὴ, ἐὰν δὲν ὑπάρχη τὸ ἐν ὑπέρτατον κῦρος» τῆς Θρησκείας¹³.

Ἐκ τῶν λεχθέντων συνάγεται, ὅτι ἡ θ ι κ ῶ ς Ἀ γ α θ ὸ ν δὲν εἶναι ἢ τυχὸν ἄρνησις μιᾶς κατωτέρας ἱεραρχικῶς ἀξίας αὐτῆς καθ' ἑαυτήν, ἀλλ' ἢ ὑποταγὴ αὐτῆς εἰς τὰς ἀνωτέρας ἀξίας. Ἀντιθέτως ἡ θ ι κ ῶ ς Κ α κ ὸ ν δὲν εἶναι ἢ καταφάσις οἰασθήποτε κατωτέρας ἀξίας αὐτῆς καθ' ἑαυτήν, ἀλλ' ἢ ἀπολυτοποίησις καὶ θεοποίησις αὐτῆς καὶ ἡ ἔξαρσις αὐτῆς ὑπεράνω πασῶν τῶν λοιπῶν ἀξιῶν. Ἐπομένως μόνον ἢ συμπεριφορὰ τοῦ ἀνθρώπου, ἥτις εἶναι σύμμετρος πρὸς τὴν ἀντικειμενικὴν ἱεραρχικὴν κλίμακα τῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ

10. F. Brentano, μν. ἔ.

11. Εὐ α γ γ . Θε ο δ ῶ ρ ο υ , Ἐγχειρίδιον Φιλοσοφίας, σ. 100-101. N i k . H a r t m a n n , Ethik, σ. 348-350. J o h . H e s s e n , Ethik. Grundzüge einer personalistischen Wertethik, Leiden 1954. T o ὐ α ὐ τ ο ὕ , Wertlehre, σ. 69 ἔξ.

12. Β α σ . Ἐ ξ ἄ ρ χ ο υ , Ἡ συμβολὴ τῆς παιδαγωγικῆς ἐρεῦνης εἰς τὸν συγχρονισμὸν τοῦ χριστιανικοῦ ἔργου, ἐν Ἀθήναις 1935, σ. 19-20.

13. Λ ε ω ν . Φ ι λ ι π π ῖ δ ο υ , Θρησκεία καὶ Ζωή, ἐν Ἀθήναις 1938, σ. 32.

φωτὸς καταυγαζομένων ἀξιών, εἶναι γνησίως ἠθικῆ, δημιουργεῖ εἰς τὴν ζωὴν τὸ μέτρον, τὴν πειθαρχίαν, τὴν τάξιν, τὴν ἐνότητα, τὸν ρυθμὸν¹⁴ καὶ καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον ἀληθῶς πνευματικὸν ὄν, δηλαδὴ ἀληθῶς ἄνθρωπον. Τὸ κορυφώμα τοῦ ἥθους εἶναι τὸ νὰ καταλάμπηται ἡ ψυχὴ ὑπὸ τοῦ εἰς αὐτὴν εἰσερχομένου θεοῦ φωτός, νὰ ζῆ ἐντὸς τῆς ἐορταστικῆς ἀτμοσφαιράς, τὴν ὁποῖαν δημιουργεῖ ἡ συμμετοχὴ εἰς τὸν μυστικὸν βίον τοῦ Χριστοῦ, καὶ τοιουτοτρόπως νὰ ἀποβαίῃ ὁ ἄνθρωπος «καινὴ κτίσις», νὰ περιπατῆ «ἐν καινότητι ζωῆς» (Γαλ. στ', 15· Ρωμ. στ', 4), νὰ λογίζεται «ὅσα ἐστὶν ἀληθῆ, ὅσα σεμνά, ὅσα δίκαια, ὅσα ἀγνά, ὅσα προσφιλῆ, ὅσα εὐφημα, εἴ τις ἀρετὴ καὶ εἴ τις ἔπαινος» (Φιλιπ. δ', 8) καὶ νὰ παρουσιάζῃ τοὺς καρποὺς τῆς ἐν Πνεύματι ζωῆς, οἱ ὅποιοι εἶναι «ἀγάπη, χαρὰ, εἰρήνη, μακροθυμία, χρηστότης, ἀγαθωσύνη, πίστις, πραότης, ἐγκράτεια» (Γαλ. ε', 22). «Ὅθεν τὸ ἦθ ο ς, ἐὰν ἐξ ἐπόψεως μὲν μορφολογικῆς ἢ εἰδολογικῆς εἶναι γενικῶς ἢ κατὰφασις καὶ προτίμησις τῆς ἐκάστοτε ἀνωτέρας ἀξίας, ἐξ ἐπόψεως ὅμως ὕλης καὶ περιεχομένου ἔχει διαφοροὺς ἀποχρώσεις, πτυχὰς καὶ ἐκδηλώσεις ἀναλόγως πρὸς τὰς ἐπὶ μέρους περιπτώσεις τῶν πολιτιστικῶν σχέσεων καὶ συναρτήσεων τοῦ ἀνθρώπου, τοῦθ' ὅπερ δημιουργεῖ τὴν ποικιλίαν τῶν ἐπὶ μέρους ἀρετῶν (λ.χ. τὴν ἐλπίδα, τὴν ὑπομονήν, τὴν δικαιοσύνην, τὴν εὐποιῖαν κ.λπ.).

2. Ἡ θρησκευτικὴ θεμελίωσις τῶν ἠθικῶν ἀξιών.

Τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα καθιστοῦν προφανῆ τὴν ἐξ ὀρθοδόξου ἐπόψεως θρησκευτικὴν θεμελίωσιν τῶν ἠθικῶν ἀξιών. Ὁ μυσταγωγικὸς καὶ ἀναγωγικὸς χαρακτήρ τῆς ὀρθοδόξου πνευματικῆς ζωῆς δὲν ὀδηγεῖ εἰς μονομερῆ κατὰφασιν τῶν θρησκευτικῶν ἀξιών, ἀποξενοῦσαν τῶν λοιπῶν ἀγαθῶν, ἀλλ' ἀντιθέτως ὑποβοηθεῖ τοὺς ἀνθρώπους ἵνα, —«ὑπὸ τὸ ζωογόνον θάλπος τῆς Θρησκείας», ἥτις εἶναι «ἡ ψυχὴ τῆς ζωῆς», «ἡ μήτρα, ἡ δίδουσα τὸν πρῶτον εἰς τὴν ζωὴν παλμόν, ὁ πρῶτος κρίκος τῆς μακρᾶς ἀλύσειος τῶν ἐναλλασσομένων μορφῶν τῆς ζωῆς»¹⁵—, καταφάσκουν πάσας τὰς ἀξίας καὶ ἔχουν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῶν μορφωτικὰ ἀγαθὰ καὶ ἰδεώδη σύμμετρα πρὸς τὴν ἀντικειμενικὴν ἱεραρχικὴν κλίμακα τῶν ἀξιών, αἵτινες ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰς ἐν τῷ μορφουμένῳ ὑποκειμένῳ ἀξιολογικᾶς ροπᾶς καὶ προδιαθέσεις¹⁶. Ἐν τῇ Χριστοκεντρικῇ ζωῇ ὁ Θεὸς δὲν βιοῦται μόνον ὡς τὸ ἀπόλυτον ὄν, ὡς ἡ ὑψίστη ὀντολογικὴ πραγματικότης, ἀλλὰ καὶ ὡς ἡ ὑψίστη ἀξιολογικὴ πραγματικό-

14. Πρβλ. Ε. Π. Παπανοῦτσου, Ἡθικῆ, ἐν Ἀθήναις 1949, σ. 396 ἐξ.

15. Λεων. Φιλιππίδου, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 9 ἐξ.

16. Βασ. Ἐξάρχου, Τὸ μορφωτικὸν ἔργον ἐξεταζόμενον γενικῶς καὶ εἰς τὰ κύρια σημεία του, σ. 14.

της, τὸ «ὑψιστον ἀγαθόν»¹⁷, ἡ «ἀξία τῶν ἀξιῶν»¹⁸, ἡ «οὐσιώδης ἀγαθότης», ὁ «μόνος ἀγαθός», ὁ «ἔχων ἀκατάληπτον ἀγαθότητος πέλαγος», ὁ «ἀγαθοδότης», ὁ «γεωργὸς τῶν καλῶν» καὶ «φυτουργὸς τῶν ἀγαθῶν», ὁ «τῶν ἀγαθῶν χορηγός», ἡ «ἀέναος πηγὴ τῆς ἀγαθότητος»¹⁹. Ὁ Θεός, κατὰ τὸν ἄγιον Γρηγόριον τὸν Νύσσης, «ἐπὶ μετουσίᾳ τῶν ἰδίων ἀγαθῶν ποιήσας τὸν ἄνθρωπον καὶ πάντων αὐτῶ τῶν καλῶν τὰς ἀφορμὰς ἐγκατεσκεύασε τῇ φύσει»²⁰. Ὅθεν αἱ ἐν τοῖς διαφόροις ἀγαθοῖς αἰσθητοποιούμεναι καὶ ἐνσαρκούμεναι ἀξίαι ἔχουν τὸ ἔσχατον αὐτῶν θεμέλιον εἰς τὴν ὄντολογικὴν καὶ ἀξιολογικὴν πραγματικότητα τοῦ Δημιουργοῦ Θεοῦ. «Πᾶσα δόσις ἀγαθῆ καὶ πᾶν δώρημα τέλειον ἄνωθέν ἐστι καταβαῖνον ἐκ τοῦ Πατρὸς τῶν φώτων»²¹. Ἐπομένως «πᾶσαι αἱ δυναταὶ ἀξίαι, —ὡς εἶπεν ὁ Max Scheler—, θεμελιοῦνται ἐπὶ τῆς ἀξίας τοῦ ἀπείρου προσωπικοῦ πνεύματος καὶ ἐπὶ τοῦ κόσμου τῶν ἀξιῶν, ὅστις ἴσταται ἐνώπιον αὐτοῦ»²². Αἱ ἀξίαι εἶναι οἰονεὶ «ἀνταυγείαι τῶν μαρμαρυγῶν» καὶ «ἀπειροπληθεῖς τὸν χρωματισμὸν διαθλάσεις» τοῦ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐκπεμπομένου ἀκτίστου αἰωνίου φωτός, ὅπερ διεισδύον εἰς τὸν κόσμον καταυγάζει τοῦτον δι' αὐτῶν»²³.

Τὸ ὀρθόδοξον μορφωτικὸν ἔργον, εἰσάγον κατὰ τρόπον ἄριστον εἰς τὸ βασίλειον τοῦ θείου τούτου φωτός, καθιστᾷ ὁρατὰς τὰς ἐν τῷ βασιλείῳ τῶν ἀξιῶν ἀνταυγείας ταύτας καὶ διεγείρει τὸ δι' αὐτάς ἐνδιαφέρον τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ κοινωνία τῆς μυστικῆς ζωῆς τοῦ Χριστοῦ ἀναμοχλεύει τὰ ἔσχατα ὄντολογικὰ βᾶθη τοῦ ἀνθρώπου, ἐκκολλάπτει τὸν ἐσώτατον πυρῆνα τῆς προσωπικότητος, προκαλεῖ ἀναζωπύρησιν καὶ ἀνάφλεξιν πάντων τῶν ἐμφύτων καὶ μυχίων ἀξιολογικῶν πόθων τῆς ψυχῆς καὶ συνενώνει αὐτοὺς οὐχὶ εἰς ἐν μηχανικὸν ἄθροισμα, ἀλλ' εἰς δυναμικὴν ἱεραρχικὴν τάξιν καὶ ἀδιάσπαστον ὁλότητα, ἐντὸς τῆς ὁποίας οἱ μερικώτεροι ἀξιολογικοὶ σκοποὶ (θεωρητικοὶ ἢ ἐπιστημο-

17. Johannes Hessen, Religionsphilosophie, τόμ. 2, München-Basel 1955, σ. 174 ἐξ. Εὐαγγ. Θεοδώρου, Κριτικὴ Εἰσαγωγή εἰς τὸ ζήτημα τῶν σχέσεων Θρησκείας καὶ Γνώσεως, ἐν Ἀθήναις 1956, σ. 105. Τοῦ αὐτοῦ, Χριστιανικὸς Ἀνθρωπισμός, Ἀθήναι 1951, σ. 47.

18. Γρηγορίου Παπαμιχαήλ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 11.

19. Εὐαγγ. Θεοδώρου, Ἡ μορφωτικὴ ἀξία τοῦ ἱσχύοντος Τριφιδίου, ἐν Ἀθήναις 1958, σ. 92, ἐνθα ἰδὲ σχετικὰς παραπομπάς.

20. Γρηγορίου Νύσσης, Λόγος κατηχητικός, Migne Ἐ.Π. 45, 24. Κωνσταντίνου Σκουτέρη, Συνέπειαι τῆς πτώσεως καὶ λουτρὸν παλιγγενεσίας (Ἐκ τῆς ἀνθρωπολογίας τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης). Διατριβὴ ἐπὶ ὑψηλείᾳ, Ἀθήναι 1973, σ. 25.

21. «Ἱερατικόν», σ. 100, 136.

22. Max Scheler, Der Formalismus in der Ethik und materiale Wertethik, σ. 92 ἐξ.

23. Ν. Λούβαρι, Νοσταλγικαὶ περιπλανήσεις, Ἀθήναι 1937, σ. 68. Εὐαγγ. Θεοδώρου, Χριστιανικὸς Ἀνθρωπισμός, σ. 48.

νικοί, αἰσθητικοί, κοινωνικοί, ἠθικοί, ἀκόμη καὶ οἰκονομικοί) ὑποτάσσονται εἰς μίαν θεμελιώδη καὶ ἐνοποῖον ἀξιολογικὴν ροπὴν καὶ κατεύθυνσιν καὶ εἰς ἓν σύνθημα: «Τὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσι Χριστός» (Κολ. γ', 11).

Κατὰ ταῦτα αἱ ἠθικαὶ ἀξίαι δύνανται, ἐξ ὀρθοδόξου ἐπόψεως, νὰ ἐνταχθῶν εἰς μίαν Χριστιανικὴν Ἀξιολογίαν, ὑποβοηθοῦσαν τὸ ἐν τῇ Ὁρθοδόξῃ ἐπιτυγχανόμενον ἀνακεφαλαιώσασθαι τὰ πάντα ἐν τῷ Χριστῷ, τὰ ἐπὶ τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς» (Ἐφ. α', 10).

Ὅθεν ἡ θεμελιουσα τὰ ὀρθόδοξα ἠθικὰ αἰτήματα Ἀξιολογία δὲν δύναται νὰ εἶναι ἡ τῆς Νεοκαντιανῆς Σχολῆς τῆς Βάδης (W. Windelband, H. Rickert), καθ' ἣν τὸ "Ἄγιον δὲν ἔχει ἴδιον περιεχόμενον, ἀλλ' ἀντλεῖ τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ ἐκ τῶν λογικῶν, ἠθικῶν καὶ αἰσθητικῶν ἀξιῶν, τοῦθ' ὕπερ σημαίνει, ὅτι ἡ ἀξία τοῦ Ἁγίου καὶ ἡ ὀρθοσκεία διαφέρουν τῶν ἄλλων ἀξιῶν καὶ τῶν λοιπῶν τομέων τοῦ πνευματικοῦ βίου οὐχὶ καθ' ὕλην καὶ ποιοτικῶς, ἀλλὰ μόνον ποσοτικῶς καὶ εἰδολογικῶς²⁴. Ἡ Θεωρία τῆς χριστιανικῆς ἀγωγῆς, ἀποκρούουσα τὴν διάλυσιν τῆς Θεολογίας εἰς τὴν Ἀξιολογίαν, ὁρμᾶται ἐκ τῆς Χριστιανικῆς Ἀξιολογίας τῆς Βίβλου καὶ τῶν Μεγάλων Πατέρων, ἧτις ἀναμφιβόλως περιέχει τὰ ὑγιᾶ στοιχεῖα τῆς Ἀξιολογίας τῆς νεωτέρας φαινομενολογικῆς φιλοσοφίας τῶν Max Scheler καὶ Johannes Hessen. Κατὰ τὴν Ἀξιολογίαν ταύτην ἡ ὀρθοσκευτικὴ ἀξία τοῦ Ἁγίου δὲν ἀποτελεῖ ἀπλῶς τὴν συνισταμένην τῶν λοιπῶν ἀξιῶν, ἀλλ' εἶναι τι καθ' ὕλην ἴδιον, αὐτοτελὲς καὶ συγχρόνως ἡ πηγὴ οἰοῦναι τοῦ φωτός, ἐκ τῆς ὁποίας ἐκπέμπονται πᾶσαι αἱ ἀξίαι ὡς ἀκτῖνες, ἔχουσαι τὸ ὄντολογικὸν αὐτῶν θεμέλιον ἐν τῷ ἀπείρῳ προσωπικῷ πνεύματι τοῦ Θεοῦ. Ἐπομένως τὸ "Ἄγιον δὲν εἶναι μόνον ἀξία, ἀλλὰ καὶ ὄν. Ὁ Θεὸς εἶναι ζῶσα προσωπικὴ δύναμις, καθ' ἣν ἐσον ἐν αὐτῷ συγχωνεύονται ἡ ἀξία καὶ τὸ εἶναι. Τὸ "Ἄγιον διὰ τοῦ ὄντολογικοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ εἶναι διάφορον τῶν λοιπῶν πνευματικῶν ἀξιῶν. Ἐνῶ αὗται εἶναι ἰδέαι, αἰτῖνες εἶναι δυνατὸν νὰ πραγματοποιηθῶν, τὸ "Ἄγιον εἶναι συγχρόνως ἀξία καὶ πραγματικότητα.

Εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ Ἁγίου ἀνήκει οὐχὶ μόνον τὸ πρὸς πᾶσαν μορφὴν τοῦ Πανθεισμοῦ ἀντιτιθέμενον στοιχεῖον τοῦ ὑπερβατικοῦ χαρακτῆρος τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τὸ στοιχεῖον τῆς προσωπικότητος αὐτοῦ. Ἐὰν ἡ ἀνθρωπίνη προσωπικότης δημιουργῆται διὰ τῆς βιώσεως καὶ πραγματώσεως τῶν ἀξιῶν, πολὺ περισσότερον προσιδιάζει εἰς τὸ "Ἄγιον ὁ προσωπικὸς χαρακτῆρ, διότι ἡ ἐσωτάτη φύσις καὶ οὐσία τοῦ Ἁγίου συνίσταται εἰς τὸ ὅτι τοῦτο εἶναι τὸ ἀπόλυτον ἀξιολογικὸν ὄν, ἐφ' ὅσον ἐν αὐτῷ τὸ ἀπόλυτον εἶναι καὶ ἡ ἀπόλυτος

24. Wilhelm Windelband, *Einleitung in die Philosophie*, Tübingen 1914, σ. 390 ἐξ. Heinrich Rickert, *Vom System der Werte*, ἐν «Logos» IV (1913), σ. 295-327. Εὐαγγ. Δ. Θεοδώρου, *Κριτικὴ Εἰσαγωγή εἰς τὸ ζήτημα τῶν σχέσεων ὀρθοσκείας καὶ Γνώσεως*, Ἀθήναι 1955, σ. 28-30.

Ἄξια ταυτίζονται καὶ ἀποτελοῦν ἀνωτέραν ἐνότητα. "Ὅθεν ἡ οὐσία τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος εἶναι τὸ ὅτι συνάπτομεν ζῶσαν προσωπικὴν κοινωνίαν πρὸς τὸ Ἅγιον ὡς ὑπερβατικὴν καὶ προσωπικὴν ἀξιολογικὴν πραγματικότητα²⁵.

Ἐν τῇ ζώσῃ ταύτῃ κοινωνίᾳ καὶ ἐν τῷ συγκεκριμένῳ θελήματι τοῦ Θεοῦ θεμελιούται ἀκριβῶς τὸ περιεχόμενον τοῦ ἠθικοῦ Δέοντος. Δι' αὐτὸ ἡ Ὁρησκεία εἶναι τὸ θεμέλιον τῶν ἠθικῶν κανόνων. Ὁρησκεία καὶ Ἠθικὴ συναρτῶνται στενωῶς πρὸς ἀλλήλας. Ἡ Ὁρησκεία εἶναι «ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος, τὸ Ἄλφα καὶ τὸ Ὠμέγα ὅλης τῆς ἠθικῆς... Ἡ ἐγκαθίδρυσις ἠθικῆς ἄνευ Θεοῦ θὰ ἔχη ἠθικὰς ἀνωμαλίας, ὁποῖα θὰ ἔχη ἡ ἀπότομος μετάθεσις τοῦ ἄξονος τῆς γῆς»²⁶. Ὡς λέγει ὁ βιολόγος καὶ φιλόσοφος Hans Driesch, «ἡ ἠθικότης τὸ κύρος αὐτῆς δύναται νὰ ἀντλήῃ μόνον ἐκ τῆς μεταφυσικῆς ἄνευ μεταφυσικῆς ἢ θρησκευτικῆς θεμελιώσεως ἡ ἠθικότης δὲν δύναται νὰ ὑποχρεώη τὴν διάνοιαν εἰς ἐπιδοκιμασίαν. Διὰ ταῦτα ὁ ὕλιστῆς καὶ ὁ ἄθεος δὲν δύνανται νὰ εἶναι ἠθικοί. Ἐὰν δὲ εἶναι, τοῦτο συμβαίνει κατ' ἐντελῆ φιλοσοφικὴν ἀνακολουθίαν. Πᾶν καθῆκον ἐπιβάλλεται ἀπολύτως μόνον ὡς ἔκφρασις τοῦ θείου θελήματος»²⁷.

3. Αἱ ἀτέλειαι τῆς ἄνευ Θεοῦ Ἠθικῆς.

Μακρὰν τοῦ φωτὸς τῆς Ὁρησκείας δὲν ὑπάρχει σταθερὸν κριτήριον τῆς ἠθικῆς ἀγωγῆς. Ἄλλος θεωρεῖ ὡς βάσιν ταύτης τὸ ἀτομικὸν ἢ ὀμαδικὸν συμφέρον, ἄλλος τὸν ἀλτρουϊσμὸν καὶ τὴν ἀλληλεγγύην, ἄλλος τὴν τιμὴν, ἄλλος τὸ χρέος, ἄλλος τὸ ἀφηρημένον καθῆκον, ἄλλος τὸν ἀπόλυτον ὀρθολογισμὸν, ἄλλος τὸ συναίσθημα, ἄλλος τὴν ἐπιστήμην, ἄλλος τὴν κοινωνιολογίαν κ.ο.κ. Οὕτως ἡ «ἐλευθερά ἠθικὴ» εἶναι ὅλως ἀνερμάτιστος καὶ ἀσταθῆς²⁸.

Ἐπειτα ἡ ἠθικὴ αὕτη στερεῖται δυνάμεως καὶ ἰσχύος· εἶναι ἠθικὴ σαθρά, ἄνευ θεμελιῶν· δὲν ἔχει συγκεκριμένον περιεχόμενον· δὲν παρέχει εἰς τὸν ἄνθρωπον δραστικὰ κίνητρα καὶ ἐλατήρια, ὠθοῦντα αὐτὸν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῶν ἠθικῶν πράξεων· εἶναι ἠθικὴ ἀναιμικὴ, ἀνίκανος νὰ παράσχη τὴν κατηγορικὴν προσταγὴν, τὴν ὁποίαν δίδει ἡ Ὁρησκεία μὲ τὸ θεῖον κύρος τῆς. «Ἡ ἠθικὴ, ἥτις ἀξιοῖ νὰ διατηρήσῃ τὸ ἐπιτακτικὸν καθῆκον ἄνευ τῆς ἰδέας τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἡ ἠθικὴ τοῦ ἀέρος, ἄνευ σταθερότητος καὶ ἐνεργείας»

25. Εὐαγγ. Θεοδώρου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 75-84.

26. Ἰδὲ Εὐαγγ. Θεοδώρου, Μαθήματα Κατηχητικῆς ἢ Χριστιανικῆς Παιδαγωγικῆς, Ἀθῆναι 1978, σελ. 338.

27. Περ. «Ἐκκλησία», ἔτος 1932, σελ. 125.

28. Εὐαγγ. Θεοδώρου, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 340. Δ. Πυργιώτης, Ἐλευθερά Ἠθικὴ, περ. «Ἀκτίνες», ἔτος 1938, σελ. 258-264.

διὰ τοῦτο αὕτη «μοιραίως μεταβάλλεται, —ὡς ἡ ἱστορία τὸ πιστοποιεῖ—, εἰς ἠθικὴν ἄνευ καθήκοντος, ἄνευ ἐπιβολῆς καὶ κυρώσεων»²⁹.

Ἐκτός τούτων ἢ ἄνευ Θεοῦ ἠθικὴ δὲν βλέπει τὸν ἄνθρωπον ρεαλιστικῶς. Διέπεται ὑπὸ μιᾶς οὐτοπιστικῆς καὶ χιμαιρικῆς ὑπεραισιοδοξίας, ἡ ὁποία θεωρεῖ εὐκόλῳ τὴν ἐπιτέλεσιν τοῦ ἀγαθοῦ. Περιφρονεῖ τὴν πεῖραν καὶ τὴν μαρτυρίαν τῶν σοφῶν ὄλων τῶν αἰώνων ἀπὸ τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Εὐριπίδου μέχρι τοῦ Goethe, τοῦ Kant καὶ τοῦ Dewey, οἱ ὁποῖοι πιστοποιοῦν, ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι μὲν κατορθωτὴ, ἀλλὰ πολλακίς εἶναι κατὰ κτησις, ἥτις προϋποθέτει αἵματηρὰν ἐσωτερικὴν σύγκρουσιν, πάλην, σκληρὸν ἀγῶνα καὶ μόχθον. Ἀφ' ὅτου ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς πτώσεως ἀπώλεσε τὸ «πρωτόκτιστον κάλλος» τῆς ψυχῆς του καὶ ρέπει πρὸς τὸ κακόν, ὁ ἠθικός βίος ἀπαιτεῖ συστηματικὸν καὶ ἰσόβιον ἀγῶνα ἐναντίον τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ κακοῦ· ἀπαιτεῖ ἀνθρώπους «τῇ σπουδῇ μὴ ὀκνηροῦς» (Ρωμ. ιβ', 11), «ἀποστουγῶντας τὸ πονηρὸν, κολλωμένους τῷ ἀγαθῷ» (Ρωμ. ιβ', 9). Ὡστε μόνον τὸ μεταφυσικὸν ἀγκυροβόλημα τῆς ἠθικῆς δύναται νὰ ἐξασφαλίσῃ τὸν φλογερὸν αὐτὸν ζῆλον. Θεωρητικὰ καὶ ἀφηρημένα ἠθικὰ κατασκευάσματα εἶναι ἀδύνατον νὰ συγκρατήσῃ τὸν ἄνθρωπον κατὰ τὴν ὥραν τῶν σφοδρῶν καὶ βιαιῶν πειρασμῶν, ὅταν τὸ κακὸν πάνοπλον καὶ γοητευτικὸν ὄρμα ἐναντίον τοῦ ἀνθρώπου. «Ὁ ἀρνούμενος τὸν Θεὸν καὶ τὴν μέλλουσαν ζωὴν θὰ εἶναι ἀληθῶς ἀφελῆς νὰ παραδεχθῇ τὸν ζυγὸν τοῦ καθήκοντος»³⁰ καὶ νὰ ἀντιστῇ εἰς τὸν πειρασμὸν, ὁ ὁποῖος ὑπισχνεῖται πολλακίς πλοῦτον καὶ παραδείσους ὑλικῆς τρυφῆς, ἀνέσεως, εὐμαρείας καὶ αἰσθησιακῆς ἡδονῆς. Ἐὰν εἴμεθα ρεαλισταί, ὡς λέγει ὁ ἐπιφανὴς παιδαγωγὸς Foerster, πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ ἐννοήσῃ διατί, —ὅταν δὲν πιστεύῃ εἰς τὸν Θεόν—, πρέπει νὰ θυσιάσῃ τὰς τέρψεις, τὰς ἀπολαύσεις, τὸν ἀρριβισμόν, πρὸς χάριν ἑνὸς ἀφηρημένου ἠθικοῦ συμφέροντος· ὅταν τις δὲν ζῇ sub specie aeternitatis, ὅταν δὲν προσανατολίζηται πρὸς τὴν αἰωνιότητα, ὅταν δὲν συναρτᾷ τὸ ὁρατὸν πρὸς τὸ ἀόρατον, ὅταν δὲν αἰσθάνηται τὴν εὐθύνην μιᾶς ἀνωτέρας κλήσεως, τότε πάντα τὰ ἐμπόδια καὶ οἱ πειρασμοὶ τῆς γῆς ἀποκοτῶν μίαν ἀκατάσχετον ἐπιρροὴν καὶ ἐν ἀκατανίκητον θέλητρον³¹. Μόνον διὰ τῆς Ἐρησκείας ἀποκοτᾷ γνήσιον κύρος ἢ ἠθικότης³². Διὰ τὸν ἄπιστον «μετὰ τινα χρόνον ἐπέρχεται ὁ θάνατος. Σημαίνει δὲ οὗτος τὴν ὀλοσχερῆ ἐξαφάνισιν κατὰ πρῶτον μὲν ἐμοῦ ὡς προσώπου, ἔπειτα δὲ καὶ πάντων τῶν ἀνθρώπων. Ὅθεν κατ' οὐσίαν εἶναι ὅλως ἀδιάφορον, ἂν πράττω ἠθικῶς ἢ μὴ... Ὅθεν

29. Εὐαγγ. Θεοδώρου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 341.

30. Αὐτόθι.

31. F. Foerster, Religion und Charakterbildung, ἔτος 1925, ἐν Β. Ἐρᾶστος, Γύρω ἀπὸ τὰ θεμέλια τῆς Παιδαγωγικῆς, περ. «Ἀκτῖνες», ἔτος 1946, σελ. 330.

32. Σ. Καλλιὰφα, Τὸ περὶ ψυχῆς πρόβλημα, ἐν Ἀθήναις 1938, σελ. 70, 75.

ἀς ζήσω μὲν ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερο, ἀς ἀκολουθήσω τὸ «ἀγάωμεν καὶ πύωμεν· αὖριον γὰρ ἀποθνήσκομεν» (Α' Κορ. ιε', 32), ἐρρέτω δὲ ἡ καλουμένη ἠθικότης»³³. «Ὡστε ἡ ἄνευ Θεοῦ Ἠθικὴ παραγνωρίζει τὰς ἀδυνάτους καὶ ἀτελεῖς πτυχὰς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἀγνοεῖ τὸν «ἐν τοῖς μέλεσιν» ἡμῶν «ἕτερον νόμον», τὸν «ἀντιστρατευόμενον τῷ νόμῳ τοῦ νοῦς» ἡμῶν (Ρωμ. ζ', 23), μυωπάζει πρὸς τῆς δυνάμεως τοῦ μαμμωνᾶ ἢ τῆς «σαρκός», ἥτις «ἐπιθυμεῖ κατὰ τοῦ πνεύματος» (Γαλ. ε', 17) καὶ τοιουτοτρόπως, καταντῶσα εἰς μίαν «ὀπτιμιστικὴν ψευδαπάτην», ἐξοστρακίζει τὴν βαθυτάτην ψυχολογίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐν τῇ ὁποίᾳ εἶναι τεθησαυρισμένοι ἢ ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ πεῖρα τῶν αἰώνων. Διὰ τοῦτο ὁ Foerster καλεῖ τοὺς ὀπαδοὺς τῆς ἄνευ Θεοῦ Ἠθικῆς νὰ ἀφυπνισθοῦν ἐκ τοῦ ληθάργου αὐτῶν καὶ νὰ ἴδουν ρεαλιστικῶς τὸν ἠθικὸν κόσμον τοῦ ἀνθρώπου. «Ὅσον περισσότερο, λέγει, στρεφόμεθα ἐκ τῶν ἀφηρημένων θεωριῶν πρὸς τὴν συγκεκριμένην ἀνθρωπίνην φύσιν, ὅσον περισσότερο ἐμβαθύνομεν εἰς τὸ σκοτεινὸν αἰνίγμα τοῦ ἐγωῖσμοῦ, εἰς τὸν διχασμὸν τῆς θελήσεως, εἰς τὴν δυναμικὴν τῶν παθῶν, εἰς τὴν ψυχολογίαν τοῦ πειρασμοῦ, τόσον περισσότερο πειθόμεθα, ὅτι τὰ θεωρητικὰ κατασκευάσματα τῆς «ἐλευθέρας ἠθικῆς» εἶναι οὐτοπιστικά καὶ οὐδόλως ἀνταποκρίνονται εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ἡ «ἐλευθέρα ἠθικὴ», συνεχίζει ὁ Foerster, περιφρονεῖ τὴν περὶ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος σοφὴν καὶ βαθυστόχαστον χριστιανικὴν ἀλήθειαν καὶ παραθεωρεῖ τὰς ἐπικυρούσας ταύτην διαπιστώσεις τῆς νεωτέρας ψυχοπαθολογίας»³⁴.

Πάντα ταῦτα πείθουν, ὅτι, ὡς λέγει ὁ Windelband, ἡ αὐθεντικὴ, ἑτερόνομος καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐξαρτωμένη Ἠθικὴ ἀνταποκρίνεται εἰς βαθυτάτην ἀνάγκην τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις συναισθάνεται τὴν ἑαυτοῦ ἀσθένειαν ἐκ τῆς πείρας τῶν ἰδίων αὐτοῦ πλανῶν καὶ ρίπτεται εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς ὑπερτέρας θελήσεως τοῦ Θεοῦ, ἵνα ἐξ αὐτῆς ἀποκομίσῃ τὰ ἠθικὰ ἀξιώματα καὶ τὰς ἀρχὰς ἐκείνας, τὰς ὁποίας δὲν δύναται νὰ εὔρῃ εἰς ἑαυτὸν»³⁵.

Ὁ δυναμισμὸς τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς ἀγωγῆς ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῶν θαυμασίων καὶ ὑπερφυῶν καρπῶν αὐτῆς. Ἡ ἐν Χριστῷ ἀναγέννησις πλείστων ἀνθρώπων· τὰ θαύματα τῶν θρησκευτικῶν «ἐπιστροφῶν»· ἡ διὰ τῆς μετανοίας πλήρης καὶ ὀλοκληρωτικὴ ἀνακαίνισις καὶ ἀλλαγὴ τῆς ζωῆς πρῶην ἀσώτων υἱῶν καὶ θυγατέρων· ἡ ἥρωϊκὴ ἀπόφασις αὐτῶν πρὸς ἀπάρνησιν τοῦ

33. Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 75.

34. F. Foerster, ἔνθ' ἄνωτ. Β. Ἐράστου, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 330-331 καὶ ἔτος 1947, σελ. 21-22. Πρβλ. Παν. Μπρατσιώτου, Αἱ παιδαγωγικαὶ ἀρχαὶ τοῦ φιλοσόφου καὶ παιδαγωγοῦ Φρειδερίκου Φαῖρστερ, Ἀθήναι 1937.

35. Windelband, Einleitung in die Philosophie, 1932, σελ. 288 ἐν Παν. Μπρατσιώτου, Αὐθεντία καὶ ἐλευθερία ἐν τῇ Ὁρθόδοξῳ Θεολογίᾳ, Ἀθήναι 1931, σελ. 20.

«παλαιοῦ ἀνθρώπου» καὶ τῶν θεληγῆτρων τῆς σαρκός· ἡ ἀπαιτουµένη πολλακίς αὐταπάρνησις καὶ αὐτοθυσία πρὸς ἐφαρμογὴν τῶν χριστιανικῶν ἠθικῶν κανόνων — πάντα ταῦτα ἀποδεικνύουν, ὅτι διὰ τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς ἡ δύναµις τοῦ Χριστοῦ «ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται» (Β΄ Κορ. ιβ΄, 9). Ἐν τῇ ἠθικῇ διαπαιδαγωγῆσει τῶν πρῶην υἱῶν καὶ θυγατέρων τῆς ἀπωλείας ἀποδεικνύεται ἡ ἀνικανότης τῆς ἀθέου ἢ «ἐλευθέρως ἠθικῆς» καὶ κορυφοῦται ἡ δύναµις τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς. Οἱ πνευματικοὶ πατέρες καὶ ἐξομολόγοι, αἱ «ἀδελφαὶ τοῦ ἐλέους», αἱ «διακόνισσαι τῆς μεσονυκτίου ἱεραποστολῆς», αἱ «διακόνισσαι βοηθοὶ τῆς ἀστυνομίας», αἱ «διακόνισσαι τῶν φυλακῶν» καὶ οἱ διάφοροι ἄλλοι χριστιανοὶ κοινωνικοὶ ἐργάται παρίστανται καθημερινῶς μάρτυρες τοῦ ἀνακαινιστικοῦ δυναµισμοῦ τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς. Δι' αὐτοῦ ἄστωι ἄνδρες καὶ γυναῖκες ἐξάγονται ἐκ τοῦ βορβόρου τῆς ἀκολασίας καὶ ζοῦν βίον ἠθικόν· μέθυσοι ἐγκαταλείπουν τὴν ὁδὸν τοῦ ἀλκοολισμοῦ καὶ μεταβάλλονται εἰς συνेतοὺς οἰκογενειάρχας, κήρυκας τῆς ἐγκρατείας καὶ τῆς σωφροσύνης· ἐγκληματῖαι γίνονται πρότυπα τιµίας καὶ ἠθικῆς ζωῆς³⁶.

Καὶ ἡ ἱστορία τῆς κοινωνικῆς προνοίας ἀποδεικνύει, ὅτι µόνον ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ δημιουργεῖ τοὺς ἀληθεῖς κοινωνικοὺς ἐργάτας, οἵτινες θυσιάζουν τὰ συμφέροντα καὶ τὴν ἀνάπαυσιν αὐτῶν καὶ πολλάκις ἀποθνήσκουν ὑπὲρ τῶν ἄλλων. Μὲ «κοσμικοὺς ἀνθρώπους» δὲν γίνονται «ἡρωϊκὰ ἔργα». Μόνον ἐν τῇ ἀτμοσφαιρᾷ τοῦ Χριστιανικοῦ Ἀνθρωπισμοῦ ἦτο δυνατόν νὰ ἀναπτυχθῇ τὸ θαυμάσιον κοινωνικὸν ἔργον τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας ἢ τοῦ Μ. Βασιλείου ἢ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου ἢ τῆς ἀγίας Ὀλυμπιάδος ἢ τοῦ ἀγ. Ἰωάννου τοῦ ἐλεήμονος. Ἐκ τῶν ἑτεροδόξων ἔστω ὡς παράδειγμα τὸ ἔργον τοῦ ἀγ. Βικεντίου ἢ τῆς Ἐλισάβετ Φράϊ (Elisabeth Fry)³⁷.

4. Πρακτικαὶ κατευθύνσεις καλλιιεργείας ὀρθοδόξου χριστιανικοῦ ἠθους.

Ἡ ἠθικὴ ἀγωγή, προβάλλουσα τὰς εἰς τὸ Θεῖον ἀγκυροβολούσας ἠθικὰς ἀξίας, δεόν νὰ ἔχη πρακτικῶς κατευθύνσεις, ἀναλόγους πρὸς τὰς ὑπὸ τοῦ Foerster³⁸ ἐπισηµανθείσας. Αὗται εἶναι αἱ ἐξῆς:

α΄) Πρέπει νὰ προβάλλωνται τὸ συγκεκριµένον περιεχόµενον καὶ τὸ βεληνεκὲς ἐκάστης τῶν ἠθικῶν ἐντολῶν.

β΄) Πρέπει νὰ ὑποδεικνύωνται τὰ ἐξωτερικὰ ἐμπόδια καὶ αἱ ἐσωτερικαὶ ἀντιδράσεις, αἵτινες εἶναι δυνατόν νὰ προκύψουν κατὰ τὴν προσπάθειαν τῆς

36. Εὐαγγ. Θεοδώρου, Χριστιανικὸς Ἀνθρωπισµός, σελ. 158-159.

37. Πλεῖονα σχετικῶς ἰδὲ ἐν Εὐαγγ. Θεοδώρου, Ἑρωϊδες τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης — Αἱ διακόνισσαι διὰ τῶν αἰώνων, ἐν Ἀθήναις 1949. Τοῦ Ἰδίου, Εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Χριστοῦ (Ἡ ἡρωϊκὴ ζωὴ καὶ δράσις δύο ἀγγλίδων)², Πειραιεὺς 1945.

38. F. Foerster, μν. ἔργ.

ἐφαρμογῆς τῶν διαφόρων ἐντολῶν, ὡς καὶ οἱ τρόποι ἐξουδετερώσεως τῶν ἐμποδίων ἢ ἀντιδράσεων τούτων.

γ') Αἱ συνέπειαι τῆς παραβάσεως τῶν ἠθικῶν κανόνων καὶ ἐντολῶν, τόσον ἐν τῷ ἀτομικῷ βίῳ, ὅσον καὶ ἐν τῇ κοινωνικῇ συμβίωσει, πρέπει νὰ παρουσιάζονται ρεαλιστικῶς.

δ') Ἐνδείκνυται ἡ δημιουργία ἠθικοῦ φρονήματος, ὅπερ πρέπει νὰ διατηρῆται σταθερὸν καὶ κατὰ τὴν ἐμφάνισιν οἰουδήποτε ἐλκυστικοῦ πειρασμοῦ.

ε') Πάντοτε πρέπει νὰ γίνεται ὑπόδειξις τῶν μέσων ἐνισχύσεως τῆς θελήσεως, ἐξαίρομένου πρὸ πάντων τοῦ ἀνακαινιστικοῦ χαρακτήρος τῆς μυστηριακῆς καὶ καθ' ὄλου λατρευτικῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας, ἥτις, φέρουσα εἰς ἐπαφὴν μετὰ τοῦ καθ' ὄλου χριστιανικοῦ μυστηρίου, ὑπεράκοντιζαι εἰς δυναμισμόν πᾶσαν οὐμανιστικὴν καὶ ἀνθρωποκεντρικὴν ἠθικὴν προσπάθειαν.

στ') Ἀναγκαῖα εἶναι ἡ ὑπόδειξις ἡρώων τῆς ἀρετῆς καὶ ἠθικῶν προτύπων, ἅτινα παρουσιάζουν συνηνωμένας τὴν ὄντολογικὴν καὶ ἀξιολογικὴν σφαῖραν. Τὰ πρότυπα ταῦτα ἔχουν ἀφ' ἑνὸς ἕλκοντα καὶ διαφωτιστικὸν χαρακτήρα, καθιστῶντα ἡμῖν λίαν ὄρατὴν τὴν ὠραιότητα τῶν ἐν τῇ προσωπικῇ των ζωῇ αἰσθητοποιουμένων ἀξιών, ἀφ' ἑτέρου παροτρυντικὸν καὶ παρακινητικὸν σκοπὸν, ἐκδηλούμενον εἰς παρότρυνσιν πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ ἠθικῶς κακοῦ καὶ κατάφασιν τοῦ ἠθικῶς ἀγαθοῦ, καὶ τρίτον ἐνθαρρυντικὸν περιεχόμενον, ἀποσκοποῦν εἰς τὸ νὰ ἐκδιώξῃ τοὺς δισταγμοὺς καὶ τὴν δειλίαν ἐκ τῆς ψυχῆς καὶ νὰ ἐμφυσήσῃ εἰς αὐτὴν ἐμπιστοσύνην, θάρρος καὶ βεβαιότητα διὰ τὴν νίκην ἐν τῷ ἠθικῷ ἀγῶνι. Τοιαῦτα πρότυπα διὰ τὴν ὀρθόδοξον ἠθικὴν ἀγωγὴν εἶναι πρὸ πάντων ἀφ' ἑνὸς ὁ Χριστός, ὅστις δέον νὰ «μορφωθῇ ἐν ἡμῖν» (Γαλ. δ', 19), ἵνα περιπατῶμεν «καθὼς ἐκεῖνος περιεπάτησεν» (Α' Ἰωάν. β', 6)· ἀφ' ἑτέρου ἡ Παναγία Θεοτόκος, ἥτις εἶναι πρότυπον τῆς ζωῆς πίστεως, τῆς βαθείας ταπεινοφροσύνης, τῆς ἠθικῆς ἀγιότητος καὶ καθαρότητος, τῆς ἐν θλίψεσιν ὑπομονῆς, τῆς στοργῆς καὶ τῆς ἀγάπης· καὶ τρίτον τὰ πλήθη τῶν ὑπὸ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας προβαλλομένων ἀγίων ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, ἕκαστος τῶν ὁποίων μετὰ τοῦ Ἀπ. Παύλου λέγει πρὸς ἡμᾶς: «Μιμηταί μου γίνεσθε, καθὼς καὶ γὼ Χριστοῦ» (Α' Κορ. ια', 1)³⁹.

39. Εὐ α γ γ. Θεοδώρου, Ἡ μορφωτικὴ ἀξία τοῦ ἰσχύοντος Τριφθίου, ἐν Ἀθήναις 1958, σελ. 144-148.